

Henryk Kiereś

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Cywilizacyjne przyczyny emigracji. Aspekt filozoficzny

1. Emigracja jako przedmiot nauki i problem polityki

Emigracja jest faktem kulturowym, czy dokładniej – cywilizacyjnym, a jej przyczyny, odmiany i konsekwencje są przedmiotem wielu nauk i dyscyplin uniwersyteckich. Nauką kierują względy czysto poznawcze, ale jej wyjaśnienia są ważne, a nawet wiążące dla polityki, bo emigracja jest w istocie problemem natury politycznej. Polityka zawiaduje życiem społecznym, jej celem jest – jak uczyli Platon i Arystoteles – szczęście obywatela *polis*. Z tej racji można sądzić, że emigracja to zjawisko społecznie niepożądane, uszczuplające potencjał osobowy państwa i – w skrajnym przypadku – zagrażające jego bytowi. I właśnie charakterystyczne, że wraz z nasileniem się emigracji jej problem zaczyna gościć w debatach politycznych i wpływać znacząco na decyzje społeczne. Towarzyszy tym debatom wzrost badań naukowych, a celują w tym nauki społeczne i humanistyczne, a także takie dyscypliny, jak politologia i kulturoznawstwo. Jakie są kompetencje poznawcze tych nauk?

Zalicza się je do grona nauk tzw. szczegółowych. Ich przedmiotem materialnym są fakty kulturowe, czyli to wszystko, co wchodzi w zakres i jest konsekwencją świadomej i celowej działalności człowieka. Przedmiot ten jest bogaty materialnie, dlatego poznanie naukowe wyróżnia aspekty, np. historyczny, socjologiczny, psychologiczny lub kulturowy czy polityczny, i stosownie do aspektu określa

własny przedmiot formalny oraz kompetencje. Istotnym rysem tych nauk, składnikiem ich metody, jest ocena wyjaśnianego faktu, w ramach której rozstrzyga się, czy fakt ów ma charakter kulturotwórczy czy przeciwnie – deterioryzuje kulturę i tym samym godzi w człowieka. Dzięki tym naukom poznajemy fakt kulturowy w jego uwikłaniu cywilizacyjnym i kulturowym, a także osobowym (chodzi o twórcę faktu), znamy najbliższe przyczyny, które legły u jego podstaw i uzasadniają jego obecność w ludzkim życiu, a także – dzięki jego ocenie – wiemy, jakie miejsce fakt ów zajmuje w dorobku kulturowym człowieka, na jakie miejsce zasługuje w hierarchii tego dorobku. Jednakże z tym ostatnim wiąże się pewna osobliwość nauk szczegółowych, mianowicie, o ile opis faktu i wnikanie w jego partykularne przyczyny są ich czynnościami autonomicznymi poznawczo, o tyle ocena wykracza poza ich autonomię, wymaga bowiem przywołania kryterium oceny, które powinno być uniwersalne (ważne dla wszystkich nauk) oraz neutralne (pozbawione redukcjonizmów). Poznanie takiego kryterium leży w gestii i obowiązku filozofii.

Filozofia leży u podstaw ludzkiej kultury, jest ona bowiem jedyną samozwrotną poznawczo, samouzasadniającą się (bezzałożeniową) nauką i wyjaśnia wszelką rzeczywistość w sposób ostateczny: odpowiada na pytanie, dlaczego świat istnieje i jakie są przyczyny jego integralności bytowej? Pytanie to dotyczy także człowieka, jego natury i ostatecznego celu jego życia. Wiadomo jednak, że dorobek filozofii jest zróżnicowany i że w tej mierze konkurują ze sobą realizm oraz idealizm, co rzecz jasna prowadzi do odmiennych koncepcji świata, człowieka i ludzkiej kultury, również życia społecznego i jego metody, czyli cywilizacji. Jeśli tak, to nasuwa się pytanie, w jaki sposób wymienione tradycje filozoficzne traktują kwestię emigracji i jak to zjawisko cywilizacyjnie oceniają? Co więcej, jaka koncepcja metody życia wspólnotowego jest konsekwencją tradycji realizmu, a jaka idealizmu i czy koncepcje te oddają sprawiedliwość człowiekowi czy też są skażone jakimś redukcjonizmem antropologicznym?

2. Dzieje formowania się życia społecznego człowieka

Można sądzić, że ważnym poznawczo wstępem do problemu cywilizacji jest rys historyczny procesu kształtowania się form życia społecznego, z czym wiąże się ściśle kwestia przyczyn przemieszczania się rzesz ludzkich i obierania przez nie metod współpracy. Przywołajmy w tym celu myśl Feliksa Konecznego, który wzorowo posługuje się metodą historyczną, a przede wszystkim wyjaśniane fakty społeczne ocenia, opierając się w tym względzie na doświadczeniu i indukcji, które dowodzą, że natura ludzka jest ahistoryczna i że rozstrzygnięcie problemu cywilizacji zależy od samego człowieka: od jego wiedzy (samowiedzy) i woli. Dzięki temu Koneczny demaskuje pseudonaukowe ujęcia, jakich nie brak w naukach o człowieku, np. założenie o determinizmie historycznym czy mity o stadnym komunizmie i matriarchacie¹.

Zdaniem Konecznego w dziejach człowieka należy wyróżnić dwie epoki. Pierwszą z nich jest epoka przedogienna, kiedy człowiek zamieszkiwał lasy i był dendrofagiem (spożywał pokarm roślinny), ale został zmuszony do opuszczenia lasów i wyruszył w poszukiwaniu znośnych warunków życia: pożywienia i bezpieczeństwa. Można się domyślać, że przyczynami tej historycznie pierwszej emigracji były kataklizmy przyrodnicze czy też wyeksploatowanie się zasobów przyrody. Pierwsze wędrówki mogły odbywać się tropem zwierząt łagodnych, bo to zapewniało człowiekowi środki do życia (mleko, krew) i narzędzia (kości, rogi, skóry). Epoka ta kończy się wraz z odkryciem i opanowaniem ognia. Sprzyja to osiadłemu trybowi życia (*stabilitas loci*), czy wzięciu ziemi na własność, co zmusza do zmiany ekonomiki – uprawy ziemi. Epoka ogienna dynamizuje ludzkie życie i wpływa na pojawienie się nowej metody kształtowania relacji społecznych. Obok cywilizacji nomadycznej, migrującej, zdanej na eksploatację przyrody, pojawia się cywilizacja osiadła, która we współpracy z przyrodą buduje niszę antropologiczną: świat kultury (łac. *colo* – uprawiam).

¹ Zob. F. Koneczny, *O wielości cywilizacji*, Kraków 1935.

Cywilizacja nomadyczna jest całkowicie zależna w swoim bycie od przyrody, a zatem – jak dowodzi historia cywilizacji i ich terażniejszość! – po wyczerpaniu się bogactw naturalnych może zginąć lub oddać się w niewolę innej zbiorowości, bądź też może żyć z podboju innych cywilizacji. Natomiast cywilizacja osiadła stoi przed szansą zbudowania społeczności autarkicznej, gwarantującej dobrobyt materialny i bezpieczeństwo zewnętrzne oraz organicznej, czyli wspinającej się na wyższe szczeble cywilizacyjne, różnicującej życie społeczne, ale integrującej je pod kątem poznanego dobra wspólnego (*bonum communa*), takiego dobra, które jest zgodne z celem życia ludzkiego jako ludzkiego i dlatego jest racją (przyczyną) zrzeszania się, życia według jednej metody społecznej. Wynika z tego, że nomadyzm jest niejako skazany na immanencję w świecie, że jego celem jest jedynie biologiczne trwanie ludzkiej społeczności zaprzątniętej troską o wegetację, natomiast cywilizacja osiadła sprzyja przekraczaniu (transcendowaniu) materialnego wymiaru życia ludzkiego i aktualizowaniu życia duchowego człowieka².

Warto jeszcze zaznaczyć, że wyróżnione odmiany cywilizacji istnieją po dziś dzień oraz że fenomen emigracji i nomadyzm spotykają się ze sobą. Czy tak jest? Zatrzymajmy się wpierw nad zagadnieniem emigracji.

3. Emigracja – jej istota, rodzaje i przyczyny

Termin techniczny ‘emigracja’ wywodzi się z późno łacińskiego *emigratio* – wyprowadzenie się (*emigrare* – wyruszać, wynosić się), a jego derywaty to ‘migracja’ – wędrowanie, przemieszczanie się (łac. *migratio*) oraz ‘imigracja’ – osiedlanie się (łac. *imigratio*), stąd emigrant to ktoś, kto opuścił rodzinne strony, zaś imigrant to ten, kto przybył i osiedlił się. W praktyce językowej używa się także słowa

² Por. R. Polak, *Cywilizacje a moralność w myśli Feliksa Konecznego*, Lublin 2001.

‘eksodus’ – opuszczenie, emigracja (gr. *éxodos*), a także ‘deportacja’ – wysiedlenie (łac. *deportare*), ‘ekspatriacja’ – wysiedlenie z ojczyzny (łac. *expatriatio*) i ‘repatriacja’ – przesiedlenie do ojczyzny (łac. *repatriatio*), także ‘banicja’ – skazać na wygnanie (łac. *banire*).

Wątek etymologiczny problemu emigracji pokazuje, że nauka stoi przed zjawiskiem złożonym i uwikłanym w konflikty cywilizacyjne i spory ideologiczne, w związku z czym należy odwołać się do zasady metodologicznej, aby do istoty emigracji docierać dzięki rozpoznaniu jej przyczyn i związanych z nimi odmian „wędrówek” rzesz ludzkich.

Na ogół wyróżnia się dwie przyczyny emigracji, mianowicie, głód oraz ucisk polityczny, co pozwala mówić o emigracji ekonomicznej oraz emigracji politycznej. Wynika z tego, że emigracja jest ściśle – istotnie – powiązana z zachodzeniem przymusu czy konieczności natury ekonomicznej lub politycznej. Należy zatem wydzielić i traktować osobno emigrację (migrację) dobrowolną, kiedy brak wymienionych przyczyn i kiedy w grę wchodzi jakieś racje partykularne (osobiste), np. racje poznawcze czy zdrowotne³.

Chociaż odróżnia się emigrację ekonomiczną od politycznej, to przecież wiadomo, że ekonomia jest ważnym aspektem polityki. Celem polityki jest tzw. dobro wspólne, spoiwo życia społecznego, którego ważną częścią jest zdrowie i dobrobyt materialny – pole działania ekonomii. Ta zależność domaga się rozpoznania przyczyn głodu, które stają się zarazem przyczynami eksodusu. Jak już było mówione, mogą to być przyczyny naturalne, niezależne od człowieka i jego metody gospodarowania, np. kataklizmy przyrodnicze, bądź też przyczyny zawinione przez człowieka, np. wyeksploatowanie zasobów naturalnych na skutek jednostronności ekonomicznej. Ponadto, w grę wchodzi także zwykła nieudolność gospodarcza, konsekwencja błęd-

³ Pełne wyjaśnienie problemu emigracji wymagałoby przywołania wszystkich jej odmian i zjawisk pokrewnych, np. dobrowolnego lub przymusowego, stałego lub czasowego przesiedlenia z uwagi na konieczność ekonomiczną lub polityczną; emigrację strukturalną w ramach tej samej cywilizacji lub państwa (np. ze wsi do miasta), a także zjawisko reemigracji oraz wypędzenie z ojczyzny (infamia, ostracyzm) czy zepchnięcie na margines życia społecznego. Zob. „Cywilizacja: polskość na emigracji”, 32 (2010).

nej koncepcji ekonomii i jej cywilizacyjnego kontekstu. Historia cywilizacji bogato ilustruje tezę, wręcz prawo cywilizacyjne, że błędna metoda gospodarowania zmusza do emigracji, do zmiany cywilizacji osiadłej na nomadyczną.

Natomiast bezpośrednią przyczyną emigracji politycznej jest terror, czyli przemoc fizyczna i/lub duchowa. Jej racje mają charakter ideologiczny, a jest ona stosowana wobec osób „niepoprawnych politycznie”, czyli takich, które nie spełniają określonych kryteriów antropologicznych, np. rasowych, medycznych, plemiennych, światopoglądowych. W przekonaniu stosujących terror osoby takie stanowią zagrożenie dla bytu rodzimej cywilizacji. Oblicze emigracji politycznej zależy od rodzaju cywilizacji stosującej terror. I tak, emigracja może być skutkiem terroru propagandowego, bądź zastosowania siły fizycznej, bądź też może przybrać postać tzw. ucieczki, co ma miejsce wówczas, kiedy opuszczenie cywilizacji jest limitowane lub zabronione prawnie. W takim przypadku pojawia się tzw. emigracja wewnętrzna, czyli wymuszona bierność polityczna za cenę egzystencji w ramach nieakceptowanego ustroju.

Inną przyczyną – już geopolityczną – emigracji politycznej „zewnątrznej” czy „wewnętrznej” jest podbój cywilizacyjny i związane z tym narzucenie podbitej społeczności obcych zasad ustrojowych wraz z ich konsekwencjami społecznymi. W związku z tym należy również wziąć pod uwagę kolejną ważną dystynkcję, mianowicie, różnicę pomiędzy emigracją wewnątrzcywilizacyjną, kiedy zmiana miejsca pobytu (migracja) dokonuje się w ramach tej samej cywilizacji, a emigracją międzycywilizacyjną. Różnica polega na tym, że owocem exodusu w pierwszym przypadku jest tzw. mniejszość narodowa, zaś w drugim – mniejszość cywilizacyjna⁴.

Wyróżnione przykładowo przyczyny i odmiany emigracji (migracji) należałoby dla pełni obrazu zilustrować stosownymi przykładami

⁴ Cywilizacje zakładają własną wyłączność, stąd każda cywilizacyjna mniejszość, czyli społeczność żyjąca według innej metody, tworzy getto cywilizacyjne, co jest przyczyną konfliktów międzycywilizacyjnych i prowadzi do eksterminacji mniejszości. Mniejszość narodowa łatwiej się asymiluje.

JGJLHMyZ F\ZLOLJDFML -HGQDN*H FHOHP
NZHVWLL]DOH*QR FL FJ\ SRFKRGQR FL HPL
ZLOLJDFML :UyüP\ ZREHF WHJR GRN SDCRQD
PyZL F GR DQWURSRORJLFJQHJR Z WNX SU
QRWRZHJR

&\ZLOLJDFMH L F]áRZLHN

-DN MX* ZVSRGFQHMQRK F]áRZLHND Z\Uy*Q
F\ZLOLJDFML PLDQRZLFLH XVWUyM QRPDG
1RPDG\]P MHWRW\]ZLPJDDDFM OD U]HF] EL
]PLJUDFM NR]QOHF]QR FL F\NOLF]QHJR SU
VSRáHF]QR FL OXG]NLHM 1D W NRQLHF]G
WRGD JRVSRGDURZDQLD X]DOH*QLRQD RG
ZDUXQNL E\WRZDQLD QS XEyVWZR W\FK
7DND F\ZLOLJDFMD SR]RVWDMH M]HMQR]M]WIRP
RJUDQLF]D VLE\WRZDQLD R\RL DG áZLWU\ZLD FL
GRPH RGHM FLH RG QRPDG\]PX VSU]\MD Z]
DOH SU]HGH ZV]\VWNLP M]W]Q]M]N]X]F]R]Z]
JU\ZD VDPRZLHG]D F]áRZLHND 1D MHM JU
UHODFML PL G]\OXG]NLFK RNUH OD VL VW
F]HJR NRQVHNZHQFM MHVW SRMDZLHQLH V
QLD XVWURMyZ VSRáHF]Q\FK 3RG]RL]D]G\ZL
á RGZRá\ZDá VL GR NU\WHULXP HNRQRPL
DQWURSRORJLF]QH HWR]J]Q]H]Q]D]R]G]Z]U]M]E]Q]
]DFM JURPDGQ L F\ZLOLJDFM SHUVRQDOL
=DVDG JURPDGQR FL XVWURMRZHM MHV
QDG MHGQRVW]M]D]R]L]H]P]X]G]S]N]L]P]L]Q]\P OXG]LH
G\QLH QXPH]L]R]K]E]L]M]R]Z]D]Q]L]H MHVW IXQNFM
QHM ZádG]\ 3HUVRQDOL]P F\ZLOLJDF\MQ\
ERZLHP *H WR VSRáHF]Q]R]W]W]Z]R]W]E]M]O]D]F]M]
Q\ V SRFKRGQH RG F]áRZLHNDUR]P]D]E]G]Q]R]Q]D]
FHOHP *\FLD OXG]NLHJR MHVW]DFKRZDQLH

człowieka. Problem oceny emigracji ekonomicznej czy politycznej jest problemem złożonym, bowiem charakter emigracji zależy od jej konkretnego kontekstu cywilizacyjnego. Jednakowoż analiza filozoficzna dowodzi, że emigracja jest niejako wpisana w cywilizacyjną gromadność i że u podstaw gromadności, a szczególnie jej dzisiejszej odmiany – socjalizmu, leży „błąd antropologiczny”, który jest z kolei nieuniknioną konsekwencją filozoficznego idealizmu i jego rozmaitych pseudofilozofii⁷.

6. Personalizm o człowieku i życiu społecznym

Personalizm głosi, że wyłącznym celem-dobrem życia społecznego jest hic et nunc realny i konkretny człowiek, niezależnie od jego rasy, płci, wieku, pozycji społecznej, stanu zdrowia i posiadanych zdolności. Personalizm zaznaczał się w dziejach kultury europejskiej, szczególnie w starożytnej Grecji, kiedy do głosu dochodziła myśl o społeczeństwie obywatelskim⁸. Ugruntował się jednak w myśli politycznej w łonie kultury chrześcijańskiej, w cywilizacji tzw. łacińskiej, syntezie greckiej filozofii realistycznej, rzymskiej wizji prawa i chrześcijańskiej – integralnej – antropologii. Według tej antropologii człowiek jest osobą (łac. *persona*): bytem suwerennym (zupełnym, odrębnym) z racji własnego aktu istnienia; podmiotem i celem prawa; autorem wolnych decyzji, zdolnym do poznania prawdy i afirmującym drugie osoby w aktach miłości i czci (religijnym). Dlatego właśnie jest on, a dokładnie rzecz ujmując, jego życie tzw. dobrem wspólnym społecznej współpracy i relacji obywatelskich, a także instytucji państwa. Człowiek jest bytem spotencjalizowanym, jego życie aktualizuje się od momentu poczęcia za sprawą natury (tego, co „rodzi z siebie”) oraz kultury, czyli uprawy natury. Kultura i cywilizacja zabezpieczają

⁷ Zob. M. A. Krąpiec, *Suwerenność – czyja?*, Lublin 2001.

⁸ Zob. Z. Kubiak, *Piękno i gorycz Europy. Dzieje Greków i Rzymian*, Warszawa 2003.

życie wegetatywne, sensoryczne i duchowe. Obowiązkiem zrzeczeń społecznych i państwa jest zabezpieczenie środków (urządzeń) niezbędnych dla rozwoju życia ludzkiego.

Antropologia personalistyczna sprawia, że powstająca w jej łonie cywilizacja charakteryzuje się aposteriorycznością, czyli respektuje doświadczenie; organicznością – posiada zdolność do samokorekty; otwartością na prawdę; dynamizmem i postępem moralnym, a także zdolnością transcendowania samej siebie, czyli unikania autosakralizacji. Zasady te kierują polityką i ekonomiką, dziedzinami etyki. Polityka jest roztropną troską o realnego człowieka jako dobro wspólne i rację bytu zrzeszania się ludzi. W ramach tego dobra wyróżnia się i proporcjonalnie uwzględnia dobro tzw. podmiotowe, czyli traktowane integralnie ludzkie życie oraz dobro tzw. przedmiotowe, którym jest to wszystko, co służy doskonaleniu człowieka⁹. Podmiotem polityki są stany społeczne, zrzeczenia, które łączy naturalna więź pracy¹⁰. Z tej racji ekonomika personalistyczna uwzględnia trzy formy gospodarowania, mianowicie, indywidualną przedsiębiorczość, spółdzielczość i protektorat państwa w zakresie działalności istotnej dla bytu narodu. Powinnością polityki gospodarczej państwa jest zwiększanie ilości obywateli niezależnych ekonomicznie oraz troska o to „aby silniejszy nie pożerał słabszego”. Realizacja tych celów jest możliwa, jeśli polityka unika aprioryzmów, które mechanizują życie społeczne i prowadzą do błędu gromadności cywilizacyjnej, a także jeśli jej poczynania są mitygowane moralnie (dobrem), a nie typową dla gromadności zasadą „racji stanu”. Warunkiem wszelkiego postępu w życiu wspólnotowym jest postęp w dziedzinie moralności, bo tylko na jej gruncie ludzie tworzą dobrowolnie instytucje społeczne i kulturę materialną, a także nie szcędzą pracy i poświęcenia, aby własnej cywilizacji zapewnić trwałą historycznie byt¹¹.

⁹ Zob. M. A. Krapiec, *Człowiek i polityka*, Lublin 2007, szczególnie ss. 106-113.

¹⁰ Zob. H. Kiereś, *Demokracja: partie czy stany?*, w tegoż: *Człowiek i cywilizacja*, Lublin 2007, ss. 180-185.

¹¹ F. Koneczny, *Obronić cywilizację łacińską!*, Lublin 2002.

Tytułem podsumowania warto przywołać dzieje Polski, która narodziła się w kontekście łacińskości i personalizmu, i której historia wymownie ilustruje zmaganie się tej tradycji z gromadnością w wydaniu imperialnym czy socjalistycznym. Dlatego właśnie Polska „słynie” emigracją, dramatycznym ratowaniem depozytu antropologicznego Europy: godności człowieka.

Civilizations' Causes of Emigration. The Philosophical Dimension

Summary

The purpose of this article is to resolve the issue of depending on, whether the derivation of emigration from a particular type of civilization. At the outset the author considers the problem of emigration as an object of scientific and policy issue. Emigration is the cultural fact or more precisely – the fact of civilization, and its causes, consequences and variations are subject to a number of science and university disciplines. Science is guided by purely cognitive goals, but its explanations are important, and even binding on the policy, because emigration is essentially a political problem. The author then discusses the history of the formation of the social life of man, and analyzes the phenomenon of emigration - its nature, types and causes. He analyzes also the issue of emigration from the point of view of different types of civilizations. In conclusion the author points out that only personalistic anthropology ensures the development of civilization and culture. The condition for any progress in community life is the progress in the field of morality, because only on this basis people make voluntary social institutions and material culture, and will spare no work and dedication to ensure their own civilization sustainable historically being.

Keywords: emigration, culture, civilization, personalism, anthropology, politics.